

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.22

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.18.21>

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРИЧИННОГО ТА НЕКАУЗАЛЬНИХ ПРОЯВІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Беньківський Володимир Олександрович,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінально-правової
політики та кримінального права
(Інститут права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна)

Стаття присвячена питанню теоретичного аналізу причинного та некаузальних проявів (причинного та некаузальних зв'язків відносин) у кримінальному праві. На думку автора, складовими частинами зазначеного аналізу є юридичні факти та / або норми.

Зазначається, що необхідно розглядати два основні підходи: науковий підхід, у якому каузальність і некаузальність характеризуються через поєднання юридичних фактів; науковий підхід, котрий каузальність і некаузальність розглядає через відношення норм, що регламентують або забороняють поведінку суб'єктів кримінально-правових відносин.

У цьому зв'язку виникає потреба певного методологічного обґрунтування, у межах якого необхідно пояснити філософськими засобами різницю між поняттями «зв'язок» і «відношення».

На основі філософського обґрунтування автор показує кримінально-правові випадки та прояви причинного зв'язку юридичних фактів і некаузальні прояви як зв'язків, так і відношень, які виникають у межах юридичного матеріалу, передбаченого в певних інститутах кримінального права України.

Виходячи з попереднього аналізу, автором робиться висновок, що саме поняття «зв'язок» необхідно використовувати для дослідження причинних і некаузальних проявів у межах теоретичного рівня «юридичний факт». Якщо використовувати поняття відношення, яке характеризується «м'якою» залежністю явищ, що утворюють кримінально-правові інститути, то обґрунтованішим є розгляд зв'язку норм, який часто має непричинний, але кореляційний або інший некаузальний характер.

Загалом автор констатує, що, наприклад, жорстка залежність характеризує зв'язки, які спостерігаються у складному юридичному факті «склад злочину» між діянням і змінами в об'єкті, що конкретизуються як наслідки, існує також «жорстка» залежність «спосіб – діяння».

«М'яка» залежність (відношення) у вигляді кореляції компонентів норми може розглядатися, зокрема, у ст. 66 КК України «Обставини, які пом'якшують покарання», між ч. 1 і 2 статті.

Ключові слова: кримінальне право, зв'язок, відношення, кореляція, склад злочину, компоненти норми.

THEORETICAL ANALYSIS OF CAUSAL AND NON-CAUSAL MANIFESTATIONS IN CRIMINAL LAW

Benkivskiy Volodymyr Oleksandrovych,
Candidate of Law Sciences,
Assistant at the Department
of Criminal Law Policy and Criminal Law
(Institute of Law of Taras Shevchenko
National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the issue of theoretical analysis of causal and non-causal manifestations in criminal law. From the point of view of the author, the components of this analysis are legal facts and (or norms).

It is noted that it is necessary to consider two main approaches: the scientific approach in which causality and non-causality are characterized by a combination of legal facts; a scientific approach in which causality and non-causality are considered through the relationship of norms that regulate or prohibit the behavior of the subjects of criminal law.

In this connection, there is a need for a certain methodological justification, within which it is necessary to explain by philosophical means the difference between the concepts of connection and relation.

Based on the philosophical substantiation, the author shows the manifestations of both the causal connection of legal facts, and in particular, the non-causal manifestations of both connections and relations that arise within the legal material provided in certain institutions of criminal law of Ukraine.

Based on a preliminary analysis, the author concludes that the very concept of connection should be applied in the case of the study of causal and non-causal manifestations within the theoretical level of "legal fact". If we use the concept of relations, which is characterized, in particular, by the "soft" dependence of the phenomena that form criminal law institutions, then in this case it is more appropriate to consider the relation of norms.

In general, the author argues that, for example, rigid dependence characterizes the links that arise between or are observed in a complex legal fact "corpus delicti" between the act and changes in the object, which are indicated as consequences, there is also "rigid dependence".

"Soft" dependence (ratio) in the form of the ratio of the components of the norm can be considered, in particular in Art. 66 of the Criminal code of Ukraine "Mitigating circumstances", in particular between parts 1 and 2 Art. of 66.

Key words: criminal law, connection, relation, correlation, corpus delicti, components of the norm.

Аналіз каузальності та некаузальності у кримінальному праві передбачає з'ясування предметної сфери такого аналізу. На думку автора, складовими частинами предметної сфери зазначеного аналізу є юридичні факти [1, с. 8] та / або норми. Зокрема, необхідно враховувати, що юридичні факти є певною юридизацією реальності (реальних явищ, феноменів); водночас юридичні норми характеризуються як певне інтерсуб'єктивне явище (явище, яке постає внаслідок домовленості суб'єктів і санкціонування домовленості у соціумі).

Таку відмінність необхідно враховувати також, коли розглядаються каузальні та некаузальні зв'язки та відношення у кримінальному праві.

Таким чином, досліджуючи каузальність і некаузальність у кримінальному праві, необхідно розглядати два підходи:

1) науковий підхід, у якому каузальність і некаузальність характеризуються через поєднання юридичних фактів;

2) науковий підхід, котрий каузальність і некаузальність розглядає через відношення норм, що регламентують або забороняють поведінку суб'єктів кримінально-правових відносин.

Необхідно надалі у певному співвідношенні розглядати обидва означені наукові підходи, реалізація яких пов'язана зі з'ясуванням суті та змісту такої теоретичної передумови дослідження каузальності та некаузальності у кримінальному праві, як розмежування понять «відношення» та «зв'язок». Необхідна додаткова акцентуація саме на розмежуванні названих понять.

Елементарним логічним твердженням щодо розмежування цих понять є таке, що відношення більш широке за своїм логічним об'ємом поняття, ніж зв'язок. Особлива філософська інтерпретація наведеного твердження розглядалася колективом науковців під керівництвом відомого філософа професора І.Т. Фролова. Зокрема, акцентувалася увага на тому, що, якщо усяке відношення створює зі своїх носіїв об'єкт, то зв'язок – це таке відношення (різновид відношення – В. Б.), яке утворює з них предмет [2, с. 546].

Порівняно з відношенням зв'язок окреслює реальніші (конкретніші, виходячи з філософської оцінки) явища, що підлягають науковому дослідженню, окреслюють об'єктну сферу дослідження, тобто такі явища, які потребують конкретизації у здійсненні наукового дослідження.

У філософській доктрині підкреслюється також, що зв'язок є результатом взаємодії явищ; відношення характеризується моментом взаємодії, але інколи воно розглядається як проста послідовність явищ або темпоральна (часова) послідовність, де очевидна взаємодія явищ, об'єктів, у кримінально-правовому аспекті не прослідковується.

Інколи співвідношення понять «відношення» і «зв'язок» розглядається за критерієм або з використанням поняття «залежність». Так, зокрема, Г.Д. Левін розглядає лише два види залежності: причинну та зв'язок станів. На думку автора, доцільно використовувати наведені вище традиційні критерії відмежування понять «відношення» і «зв'язок». Оскільки зв'язок є більш «жорстким» і предметним порівняно з відношенням, то його доцільно враховувати, коли розглядається каузальність і некаузальність у межах юридичних фактів.

Традиційно юридичний факт розглядається як передбачена гіпотезою правової норми обставина, з настанням якої виникають, змінюються або припиняються правові відносини [3, с. 483]. Водночас існують певні особливості розуміння юридичного факту у кримінальному праві.

Зокрема, юридичний факт у кримінальному праві інтерпретується не у гіпотезі норми, виходячи з особливостей структури норми («диспозиція – санкція»), але таким чином:

1) шляхом доктринальності або на основі наукового узагальнення;

2) інтерпретацією диспозицій статей кримінально-правового кодифікованого акту.

Положення ст. 11, 26 КК України та деякі інші є явним науковим узагальненням щодо розуміння інститутів «злочин» і «співучасть». Ці узагальнення – юридична характеристика фактів, що породжують кримінально-правові відносини.

У другому випадку інтерпретація (тлумачення), зокрема, ст. 115, 121 КК України (з урахуванням процесуальних моментів, пов'язаних зі встановленням факту смерті або визначенням ступеня тяжкості тілесного ушкодження) та ін., дозволяє визначити юридичні факти, які породжують кримінально-правові відносини – кримінально-правову відповідальність особи.

Особливе значення серед юридичних фактів, що мають кримінально-правове значення, має склад злочину.

Існують такі уявлення про склад злочину, які розглядалися й обґрунтовувалися професором кафедри кримінального права та криминології Київського національного університету імені Тараса Шевченка С.Д. Шапченком:

- 1) склад злочину як юридична конструкція;
- 2) склад злочину, який вважається реально існуючим явищем соціальної дійсності;
- 3) склад злочину як наукова абстракція;
- 4) склад злочину як поєднання юридичних фактів.

У межах цього підходу зазначається, що склад злочину не зводиться до одного юридичного факту; крім того, для визнання відповідної поведінки конкретним злочином простої сукупності юридичних фактів зазвичай недостатньо – необхідно встановити ще й певні зв'язки між ними (часові, причинно-наслідкові, функціональні) [4, с. 89].

Виходячи з попереднього аналізу, автор вважає, що саме поняття «зв'язок» необхідно використовувати для дослідження каузальності та некаузальності на науковому рівні «юридичний факт».

Можна також говорити про те, що зв'язки (причинно-наслідкові та некаузальні) доцільно розглядати у такому аспекті механізму кримінально-правового регулювання, де існують і розглядаються юридичні факти.

Очевидно, що у нормативній сфері пряме застосування поняття «зв'язок» викликає певні труднощі, адже воно позначає жорстку і конкретизуючу (частину зв'язку) залежність. Тобто треба звернути увагу на те, що норми не породжують одна одну або не існує жорсткої функціональної та іншої залежності норм.

Для дослідження каузальності та некаузальності у нормативній сфері необхідно розглядати «м'які» зв'язки (нежорстку залежність) або відношення.

До таких можна віднести темпоральні відношення. Необхідно зауважити, що темпоральні відношення між нормами можуть виникати як у традиційному й позитивному розумінні (наприклад, набуття чинності нормами нового Кримінального кодексу через певний період часу (доти діють «старі» норми) після його прийняття законодавчим органом), так і у випадках конкуренції або колізії норм.

Зокрема, у доктрині кримінального права зазначається, що конкуренція норм кримінального права (від лат. *concurere* – зіштовхуватися) має місце у ситуації, коли вчинено один або кілька злочинів, передбачених кількома нормами кримінального права, що місять склади злочинів, між якими відсутнє логічне відношення тотожності ($A \equiv A$) [5, с. 95].

Як приклад темпорального прояву конкуренції норм або темпоральності, що характеризує співвідношення норм, можна розглянути відповідну конкуренцію положень ст. 160 і 158, 159 КК України.

«Рання» норма (ст. 160 КК України) обмежується щодо застосування нормами, передбаченими ст. 158, 159 КК України і більше того, їм віддається перевага при застосуванні, коли вирішується питання про кримінальну відповідальність осіб, що порушують «референдні» відносини.

У наведеному прикладі окремі науковці (П.П. Андрушко, С.Д. Шапченко) констатують наявність ознак як конкуренції, так і колізії норм.

Колізія розглядається у юриспруденції як розходження змісту двох або більше формально чинних норм права, прийнятих з одного і того самого питання [6, с. 161].

Практичне значення має так зване «розв'язання колізії», яке полягає у процесі визначення однієї з норм, що повинна бути застосована для врегулювання конкретних правовідносин; це твердження відображає елементарний випадок. Колізія може передбачати сукупність багатьох норм; відповідно, вибір може стосуватися не однієї, а певної сукупності норм.

Відмежування зв'язку і відношення, необхідне для визначення предметної сфери дослідження, може розглядатися і на похідному рівні:

- 1) на рівні співвідношень компонентів, що утворюють зміст юридичного факту;
- 2) на рівні співвідношення компонентів змісту кримінально-правової норми.

«Жорстка» залежність, яка характеризує зв'язок, спостерігається (або констатується) у юридичному факті «склад злочину» між діями і змінами в об'єкті, що конкретизуються як наслідки, існує також «жорстка» залежність «спосіб – діяння».

«М'яка» залежність (відношення) у вигляді кореляції компонентів норми може розглядатися у ст. 66 КК України «Обставини, які пом'якшують покарання», зокрема між ч. 1 і 2 статті.

Тут існує кореляція передбачених законом пом'якшуючих обставин і тих обставин, які також пом'якшують покарання і можуть з'явитися внаслідок реалізації судом дискреційних повноважень.

Зазначені зв'язки та відношення мають враховуватися у здійсненні юридичної оцінки кримінально-правових ситуацій, що періодично виникають у рамках кримінального права України.

Завершуючи теоретичний аналіз причинного і некаузальних проявів у кримінальному праві, можна зробити такі висновки:

1) причинні прояви які мають вид (або тип) причинного зв'язку між компонентами кримінального права, мають більшу питому вагу аналізу в межах кримінального права, ніж некаузальні прояви;

2) констатація визначеної структури каузального зв'язку («причина – наслідок») дозволяє проводити лише частковий причинно-наслідковий аналіз; можна припустити наявність оберненого впливу наслідку на причину;

3) обернений вплив наслідку на причину може бути пов'язаний:

а) з видом кримінально-правового юридично значущого зв'язку (зокрема багатозначний причинний, причинний «ланцюг» та ін.);

4) некаузальні прояви необхідно у перспективі (з погляду автора статті) розглядати в межах теоретичного аналізу некаузальності, зокрема у виді наступних зв'язків (або відношень):

а) функціонального зв'язку (відношення);

б) зв'язку зумовлення;

в) вищезазначеної кореляції компонентів кримінального права;

г) темпоральних зв'язків.

Загалом завдяки теоретичному аналізу причинного і некаузальних (непричинних) проявів можна зробити висновок, що заявлена проблематика є перспективною й актуальною як у зв'язку із нинішнім станом кримінального права України, так із урахуванням майбутніх змін, розробки нового КК України.

Список використаних джерел:

1. Басай О.В. Поняття юридичних фактів: теоретичний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3 (6). С. 8–16.
2. *Философский словарь* / под ред. И.Т. Фролова. Москва : Республика. 2001. 719 с.
3. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : «Укр. енцикл». 2004. 768 с.
4. *Кримінальне право України. Загал. Частина* : підручник / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.О. Беньківський та ін. ; за ред. П.С. Матишевського та ін. Київ : Юрінком Інтер. 1997. 512 с.
5. Жеребкін В.Є. *Логіка* : підручник. Київ : Т-во «Знання», КОО. 2008. 255 с.
6. *Сучасна правова енциклопедія* / О.В. Зайчук, О.Д. Крупчан, В.С. Ковальський та ін. ; за заг. ред. О.В. Зайчука; НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, НДІ інтелектуальної власності НІПрН України. Київ : Юрінком Інтер. 2018. 408 с.